

ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

В. П. АНДРУЩЕНКО, д-р філос. наук, проф., директор Інституту вищої освіти АПН України

ВИЩА ОСВІТА: ІННОВАЦІЙНІ ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

XXI століття, яке впевнено розпочало свій лет в історії, позначене таким новим для всіх нас фактором, як глобалізація. Цей процес, як свого часу і явище науково-технічної революції, змінює вигляд світу, владно втручається в життя народів і країн, висуває потужні виклики системі підготовки людини до життя, зокрема через освіту, науку, культуру і виховання особистості. Недооцінювати глобалізацію, як і зупинити цей процес, неможливо. Хочемо ми того чи ні, вона оповиває нас своїм павутинням, примушує пристосовуватись, змінювати пріоритети і спосіб життя. Тому найкраще буде, якщо ми глибоко і всебічно осмислимо цей процес, відшукаємо своє місце в ньому, дамо відповіді на його владні виклики.

У світовій науковій літературі глобалізація пов'язується з такими головними ознаками:

- 1) формуванням нових ринків — ринків іноземної валюти і капіталів, які працюють цілодобово, забезпечують операції на відстані і в реальному часі;
- 2) появою нових інформаційних технологій та інструментів: Інтернет, стільникові телефони, інформаційні мережі;
- 3) активізацією нових міжнародних інституцій дійових осіб. Ідеться насамперед про Світову організацію торгівлі, рішенням якої підпорядковують свою діяльність уряди впливових країн, багатонаціональні корпорації, оборот капіталів яких значно перевищує обіг капіталів ряду національних держав, інші міжнародні інституції;
- 4) формуванням нових правил — багатосторонніх угод з питань торгівлі, послуг, інтелектуальної власності тощо, які «перекривають» національні стандарти, потребують їхньої адаптації до правил світової спільноти.

Отже, глобальні ринки, глобальні технології, глобальні ідеї і глобальна солідарність — ось головні ознаки глобалізації, що розгортається.

Які ж **виклики** несе цей процес освіти, зокрема вищій, і якими мають бути наші **відповіді**, тобто готовність до життя і праці в глобалізованому світі? Зупинюсь на цьому детальніше.

Очевидно, кожен погодиться з тезою про те, що глобалізоване століття активізує і посилює роль освіти, науки і високих технологій. Понад те, воно робить їх головною **рушійною силою прогресу**. Аналітики з обох боків океану наголошують, що саме **інтелектуальний потенціал націй** — **високі технології** — визначають її конкурентоспроможність, статус і роль з-поміж

інших народів і культур світу.

Справедливим є й інше судження: *інтелект зростається насамперед освітою*. А оскільки це так, то саме освіта поступово утверджується як *стратегічний ресурс* розвитку цивілізації. Від якості освіти вже сьогодні багато в чому залежить місце країни і народу в міжнародному поділі праці. Ще вагомніше ця залежність виявиться в майбутньому.

У найближчі 10—15 років світ постане перед проблемою нового *стратифікаційного поділу*. Першість і авторитет у ньому матимуть інтелектуально потужні країни і народи. Іншим доведеться упокоритися зі статусом людського і природо-ресурсного придатку, тобто постачальника дешевої сировини і дешевої робочої сили.

А тепер поглянемо на реальність.

За рейтингом *розвитку людського потенціалу* сьогоднішня Україна перебуває на **74 місці** серед 162 країн світу, які подали до ООН відповідні дані. Перед нами — Перу (73 місце); Вірменія (72); Оман (71); Болгарія (57); Тринідад і Тобаго (49); Словачія (35); Нова Зеландія (19 місце). Як кажуть, є над чим замислитись і поки не пізно — зробити відповідні висновки. Перший і головний висновок — про *необхідність визнання освіти найголовнішим пріоритетом державної політики*.

Із цього погляду поточний рік став знаковим:

по-перше, розроблено й затверджено на найвищому державному рівні — Указом Президента України — Національну доктрину розвитку освіти України XXI століття, ухвалену другим Всеукраїнським з'їздом працівників освіти у жовтні 2001 року;

по-друге, у світ вийшов Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні»;

по-третє, парламентом держави ухвалено Закон України «Про вищу освіту», Урядом України затверджено Державну програму «Вчитель».

Ці заходи аж ніяк не є випадковими. Вони інтегровані в єдину, цілісну систему *державної політики* модернізації української освіти, яку послідовно втілює Міністерство освіти і науки, незважаючи на труднощі перехідного періоду й обмежені економічні можливості держави. Я розглядаю їх як *три важливі* (а може, й визначальні) *кроки держави* назустріч системі освіти, яка розвивається. Вони окреслюють пріоритети і принципи, основні напрями й механізми розвитку освіти України на першу чверть XXI століття.

Особливе значення має серед цих заходів *Національна доктрина розвитку освіти України XXI ст.* Розроблена зусиллями десятків тисяч освітян, науковців, політиків, діячів науки і культури, пересічних громадян, які надсилали свої пропозиції, брали участь у дискусіях і обговореннях проекту, доктрина передбачає реалістичний курс розвитку освіти в контексті постсоціалістичних перетворень, в умовах утвердження демократичних і ринкових

відносин, становлення інформаційного суспільства, перманентного оновлення та актуалізації знання у світовому глобалізаційному просторі.

За збереження всіх тих надбань, які мала наша освіта в минулому, принципово інноваційними в ній є пропозиції щодо:

- необхідності забезпечення всяк і кожному рівного доступу до якісної освіти;
- утвердження новітніх інформаційних педагогічних технологій;
- впровадження мовних стратегій освіти;
- демократизації освіти та її адаптації до ринкових перетворень;
- підвищення конкурентоспроможності у світовому освітньому просторі;
- превалювання національних інтересів;
- здобуття освіти протягом життя згідно з потребами особистості і суспільства, які постійно змінюються.

За свідченням міжнародних експертів, наша **доктрина** відповідає вимогам часу, сучасним і перспективним європейським і світовим освітянським стандартам, провідним тенденціям їхнього розвитку. Вона має стати предметом глибокого осмислення кожним учасником освітньо-виховного процесу, документом стратегічної орієнтації української освітньої політики, здійснюваної як у центрі, так і на місцях.

У цьому зв'язку хотілося б висловити кілька застережень, які мають збалансувати перебільшені експектації певної частини освітянського загалу, збурені її обговоренням і затвердженням:

перше: прийняття доктрини не розв'язує всього комплексу проблем, які накопичились у сфері освіти, вона лише визначає основні орієнтири, парадигму (загальну філософію) її розвитку в майбутньому;

друге: цей документ слід розглядати не в статичі, а в динаміці всього суспільного розвитку; його орієнтири можуть уточнюватися в міру зміни суспільних пріоритетів;

третє: пересічний чиновник, від якого залежить реалізація доктрини, аж ніяк не перейметься її стратегічними орієнтаціями доти, доки ми — освітяни — будемо пасивними спостерігачами, прохачами, а не активними суб'єктами (кожен на своєму рівні) освітньої політики;

четверте: вона залишиться на папері, якщо ми не передбачимо конкретних заходів (і засобів, у тому числі й фінансових) її імплементації в реальну освітянську практику. **На жаль, передбачені державним бюджетом видатки на освіту, скоріш, консервують її, аніж спонукають до розвитку.**

Як кажуть, під лежачий камінь вода не тече. Ми маємо його «підважувати, піднімати»,

тобто в міру сил і можливостей — переконувати всяк і кожного в пріоритетах розвитку освіти. А це означає, що ми маємо працювати з депутатським корпусом, переконувати урядовців, залучати громадськість і водночас розвивати теорію, вибудовувати моделі розвитку освіти, робити більш-менш реалістичні прогнози.

Ставлення до освіти в країні далеко не однозначне і мало оптимістичне. Ми звиклися з часто вживаною фразою *«навчайся і матимеш роботу, зарплату, добробут»*. Така тенденція притаманна країнам розвинутої демократії. Між тим, ситуація останніх років на ринку праці України виявляє дещо іншу тенденцію:

- скорочення частки працюючих спеціалістів технічного профілю з вищою освітою;
- зменшення частки висококваліфікованих робітників;
- зростання кількості різноробочих та підсобних робітників;
- скорочення частки населення, зайнятого у сферах науки, культури, охорони здоров'я і освіти, правоохоронних органів та військовослужбовців (у 2001 р. їх чисельність порівняно з 1994 р. зменшилась на чверть);
- зниження професійно-кваліфікаційного рівня робітників.

Тож, чи варто в цій ситуації казати про необхідність здобуття вищої освіти? А якщо варто, то в якій тональності? Як переконати пересічного громадянина в тому, що його особиста доля, доля його дитини безпосередньо пов'язана з освітою, зокрема з вищою, яку він має здобувати протягом життя?

Ці питання не прості, і однозначні рецепти запропонувати надзвичайно важко. У свідомості громадян міцно вкорінені переконання, для зміни яких потрібні роки, а може, і десятиліття.

Звернімося до фактів: за даними всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України та фірмою «Социс» цього року (опитано 1799 осіб), на запитання *«Який рівень освіти ви вважали б достатнім для ваших дітей (онуків)?»* отримано такі відповіді: *початкова освіта — 1 %; середня — 3; професійна — 12; вища з науковим ступенем — 8; вища — 66; це для мене не має значення — 10 %.*

Про що говорять ці дані?

По-перше, про визнання освіти як одного з основних складників успішного і конкурентоспроможного існування людини в майбутньому.

По-друге, про високу цінність вищої освіти, яку прагнуть забезпечити своїм дітям (і внукам) найбільший масив (66 %) опитаних.

По-третє, про досить помітну зневіреність в освіті, яку виявили 14 % опитаних.

По-четверте, про невіру в кар'єрне зростання людини за допомогою освіти й науки (лише

8 % опитаних прагнуть забезпечити дітям і внукам наукове зростання).

Цікаво розглянути й проаналізувати інше: за даними соціологічного опитування, проведеного знов-таки Інститутом соціології НАН України, на запитання «Чи достатньо у вас можливостей для того, щоб дати дітям повноцінну освіту?» відповіли: «недостатньо» — 67 %; «достатньо» — 6; вагалися з відповіддю — 18; залишились байдужими — 9 % опитаних (див.: День. — 2002. — 18 жовт.).

Отже, ми маємо справу з трьома реальностями:

- 1) *забезпечити високоякісну освіту* дітям бажає переважна більшість населення країни;
- 2) *можливостей* для здобуття високоякісної освіти у нас ще недостатньо;
- 3) *пріоритет освіти* може бути реалізований лише через подолання низки суперечностей, з якими зіткнулось наше суспільство на рубежі століть (тобто в контексті світового глобалізаційного розвитку) і в ході глибинних соціально-політичних, економічних і соціокультурних трансформацій.

Найбільш глибокими серед них є:

- подолання бідності і зміна на краще важкої демографічної ситуації;
- призупинення відпливу інтелекту з країни;
- утвердження стратегії й технологій освіти протягом життя.

Бідність — головна переешкода на шляху розвитку людини. Бідність — хвороба цивілізації. Між іншим, що характерно: незважаючи на те, що багатих стає більше, бідних не стає менше. Полярність поглиблюється, суперечності загострюються. За підрахунками спеціалістів, якби 200 найбагатших осіб світу передали 1 % свого прибутку на освіту, цих коштів вистачило б на забезпечення початкової освіти всіх дітей світу. Однак назустріч один одному ніхто не поспішає.

Дуже тривожною є ситуація й у нашій країні. За різними оцінками, одержаними за різними методиками, від 23 до 70 % громадян України відносять себе до категорії бідних; 17 % — украї бідних. Як забезпечити їм проголошений Національною доктриною «рівний доступ до якісної освіти», особливо до вищої, яка концентрується в столиці й обласних центрах (Львів, Харків, Одеса та ін.)?

Бідні не мають коштів, а отже, можливостей вступу до престижного університету. З іншого боку, цинізм у нашому суспільстві досяг такого рівня, що ми намагаємось не помічати цієї проблеми, а якщо й помічаємо, то вельми мляво реагуємо на неї. Тут потрібні виважені рекомендації. Я хочу повідомити, що за підтримки Програми розвитку ООН, Міжнародного фонду «Відродження», Світового банку та інших міжнародних і вітчизняних «донорів», в Інституті вищої освіти АПН України проводяться відповідні дослідження. Ми сподіваємось, що

наприкінці року покладемо на стіл керівництву обґрунтовані інноваційні пропозиції і рекомендації.

Не менш болючою для держави, народу і культури з погляду національної безпеки і перспектив розвитку є *відплив інтелекту з держави*. Очевидно, в епоху глобалізації цей процес є виправданим. Його призупинення або обмеження може мати серйозні негативні наслідки, насамперед з точки зору реалізації прав людини, її демократичних свобод, волевиявлення щодо місця проживання, роду занять тощо.

З іншого боку, відплив інтелекту відчутно позначається на якості трудового потенціалу, характері виробництва, добробуті народу, а в кінцевому рахунку — на національній безпеці і перспективах розвитку держави.

Які інноваційні зміни ми маємо внести в систему освіти, а в більш широкому розумінні — в систему можливостей самореалізації особистості в межах країни, а не за кордоном, щоб розв'язати цю проблему? Готових рецептів не існує. Ми повинні шукати і знаходити рішення. Безперечним є лише одне: ця проблема має бути врегульована і якнайшвидше.

І нарешті, останнє: *впровадження стратегії і технологій освіти протягом життя*. Я вже казав, що глобалізація йде «в обіймах» з *інформаційною революцією*, що наукові знання, інформація загалом подвоюються, а то й потроюються, практично, щороку. Це означає, що людина і суспільство щороку мають справу: а) з новими знаннями і виробничими технологіями; б) новими інструментами і матеріалами; в) новими вимогами до якості виробничої діяльності; г) новими регулятивними нормативами і механізмами; д) новими способами передачі інформації; е) новим соціальним і культурним середовищем, в якому розгортається їхня суспільна та індивідуальна життєдіяльність.

У майбутньому людство, очевидно, винайде універсальний *алгоритм адаптації* людини до такої ситуації. Є підстави вважати, що цей алгоритм буде побудований на ущільненому знанні й вивченні основних тенденцій його розвитку. Можливі й інші варіанти, однак фактом залишається й те, що нині такого алгоритму немає. А якщо це так, то залишається одне: навчити людину оперативно, системно і послідовно опановувати нове знання й інформацію в міру їх перманентного нагромадження і розвитку, тобто *забезпечити освіту протягом життя*, яка має стати способом і стилем суспільно-індивідуального буття людини інформаційного суспільства.

Подолання бідності й забезпечення рівного доступу до якісної освіти, призупинення відпливу інтелекту за межі країни, забезпечення реалізації стратегії освіти протягом життя в демократичному, ринковому і глобалізаційному просторі — ось головні складники філософії освіти найближчого десятиліття.

Історично склалося так, що саме на наше покоління покладено відповідальність за долю

освіти, долю держави і долю нації. Ми, саме ми повинні відшукати й забезпечити відповідні механізми. У цьому — наш обов'язок і високе суспільне покликання.

В. А. КОЗАКОВ, д-р пед. наук, проф., **Д. І. ДЗВІНЧУК**, к.н.д.у., доцент кафедри педагогіки і психології КНЕУ

ІННОВАЦІЇ У НАВЧАННІ ТА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА: МЕТОДОЛОГІЯ І ДОСВІД

Педагогіка як наука про освіту оперує великою кількістю понять, які кожна людина засвоює в першу чергу на побутовому рівні, оскільки всі люди щодня або вчать когось, або вчаться самі (стосунки в сім'ї та на роботі, школі, університеті, групі тощо). Звідси — полісемантичність, багатозначність, неоднозначність. Але наука потребує саме однозначності. І що більше однозначності у понятійно-термінологічному апараті (ПТА), то ближче опис тих чи тих явищ до наукового. Саме ці міркування спричинили першочерговість розгляду основних понять у даній статті. До основних понять віднесено: освіта, педагогіка, навчання, метод, спосіб, технологія навчання, а далі — «компетентність викладача» та «інновації у навчанні» як похідні попередніх.

Складність проблеми ПТА педагогіки доведено дослідженнями співвідношення понять «освіта» і «технології», у результаті чого вдалося запропонувати такі дефініції основних термінів [1]:

1. **Освіта** — це сукупний процес і результат окультурення людини, засвоєння нею культурного досвіду людства, оскільки сенсом і метою освіти є людина у постійному протягом життя розвитку особистості.

2. **Розвиток особистості** — незворотний у часі процес збагачення культурного досвіду людини.

3. **Педагогіка** — наука про освіту, яка має давати об'єктивне віддзеркалення цього явища на основі системи знань про тенденції та закономірності розвитку особистості в процесі засвоєння нею суспільного досвіду, культури людства.

4. **Навчання** — основний шлях освіти, воно може бути предметним або соціальним.

5. **Навчання предметне** — це спільна діяльність його суб'єктів, спрямована на засвоєння предметних знань та формування навичок та вмінь, у результаті чого мають спостерігатися заплановані зміни у поведінці тих, хто вчиться.

6. **Навчання соціальне (виховання)** — це спільна діяльність його суб'єктів, спрямована